RI RIJATZUL RI TIK'ASÄS K'ASLEMAL

Instituto de Lingüística
Nimatijob'äl Rafael Landívar

Tz'ib'anel: Anabella Giracca de Castellanos
B'anöy Wachib'äl: Mayra Fong Rodríguez

RI RIJATZUL RI TIK'ASÄS K'ASLEMAL

Colección: Colección para la niña
Serie: Kaqchikel, No. 9
Área: Literatura infantil
Directora de la colección: Guillermina Herrera Peña
Autora: Anabella Giracca de Castellanos
Edición: Lourdes Medina Barrera
Traductor: Martín Chacach Cutzal
Ilustración: Mayra E. Fong Rodríguez
Diagramación: Lourdes Medina Barrera
Levantado de Texto: Martín Chacach Cutzal

"Roma ri oyowal je' naläx pe pa kijolom ri achi'a',
xa pa kijolom k'a chuqa' rije' ütz ketik utziläj
taq na'oj chi rij ri Tik'asäs K'aslemal".

UNESCO

Ri na'oj achöq oma ntz'ib'äx re jun ch'uti wuj re' chi ke ri aj Iximulew ch'utaq xtani', naläx chi rupam jun q'ij taq ri winäq xq'ax chi kiwäch chi ri rusolik k'ïy ruwäch ruk'ayewal xa xtirïl apo xa xe rik'in ruk'ojlem ri tik'asäs k'aslemal. Xa rik'in k'a re jun tzij ntzijöx chi ruwäch re jun ka'i' oxi' ruxaq taq wuj re', xa yerukusaj apo jun ka'i' oxi' rub'eyal tzij ri nto'on richin ruk'iyik jun utziläj na'oj ri tik'asäs k'aslemal petenäq ruxe'el pa ruwi' ri utziläj taq na'oj chi ruwäch re ruwach'ulew achi'el ri naya' ruq'ij ruk'aslem jun winäq, naya' ruq'ij jun utziläj q'atb'äl tzij, ri jun to'oj ri'il, jun koch'onïk, jun junamil tzij, ri ruch'ojib'al ruk'aslem jun winäq chuqa' rukanuxik ri nrajo' ri winäq.

Ri rutzijoxikil ri b'anatajnäq iwir kab'ijir xa man k'ayew ta ruq'asaxik pa ruk'ojlem ri kichajim ri tinamït wakamin chuqa' ruya'ik kan retal pa kijolom ri ch'utaq xtani' chuqa' ri ch'utaq alab'o' ri jeb'el nq'ax pa kijolom re na'oj re' rik'in ri nawal na'oj chuqa' rik'in nojib'äl, ronojel ri nrayb'ëx chi rupam re wuj re'. Xa yalan ta k'a rajawaxik chi ri na'oj pa ruwi' ri tik'asäs k'aslemal achi'el ri nqatz'ët apo, ri yojtikïr nqïl apo chuqa' etaman chi yalan k'atzinel.

Anabella Giracca de Castellanos

Chi ruwäch jun ch'uti ulew ri kan yalan rujech'un el ri' chi ruwach'ulew k'o ka'i' ch'utaq tinamït ri kan ruchajim tik'asäs ruk'ojlemal, chuqa' ruchajim xolel rutzub'al taq kotz'i'j, nimaläj taq che' rukuchun rij ri nima taq juyu'. Ri loq'oläj ta sutz' yexule' yejote' chi ruchajixik re loq'oläj taq ulew re' ri xa xe ruk'ulb'atin ri' roma jun ch'uti tzinitzöj raqän ya'.

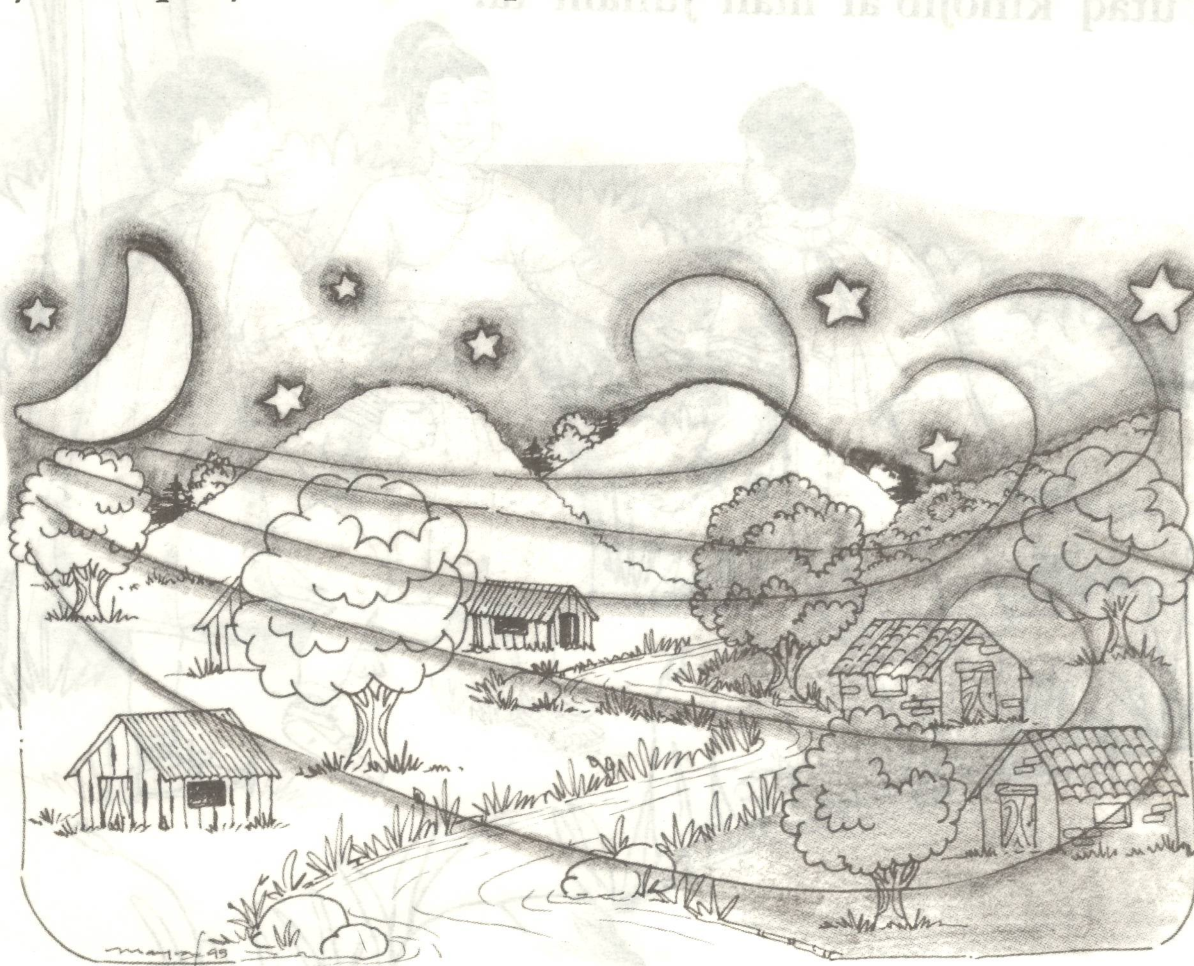
Man roma ta k'a ri kan kachk'ulujay ki', ri rub'anikil kik'aslemal chi kijujunal kan jujun wi b'a': ri winäq juk'an, nkiwäq ki' rik'in ntz'intz'ot taq b'onil, ja k'a ri juk'an chik nkiwäq ki' rik'in

saqsöj chi ch'uch'üj taq b'onil; ri kich'ab'äl chuqa' kan jujun wi; ri juley nikixajorisaj tik'asäs taq q'ojom, ja k'a ri juley ütz nkak'axaj ch'uch'üj chi nb'ison ruqül taq q'ojom, chuqa' ri ch'utaq kinojib'al man junam ta.

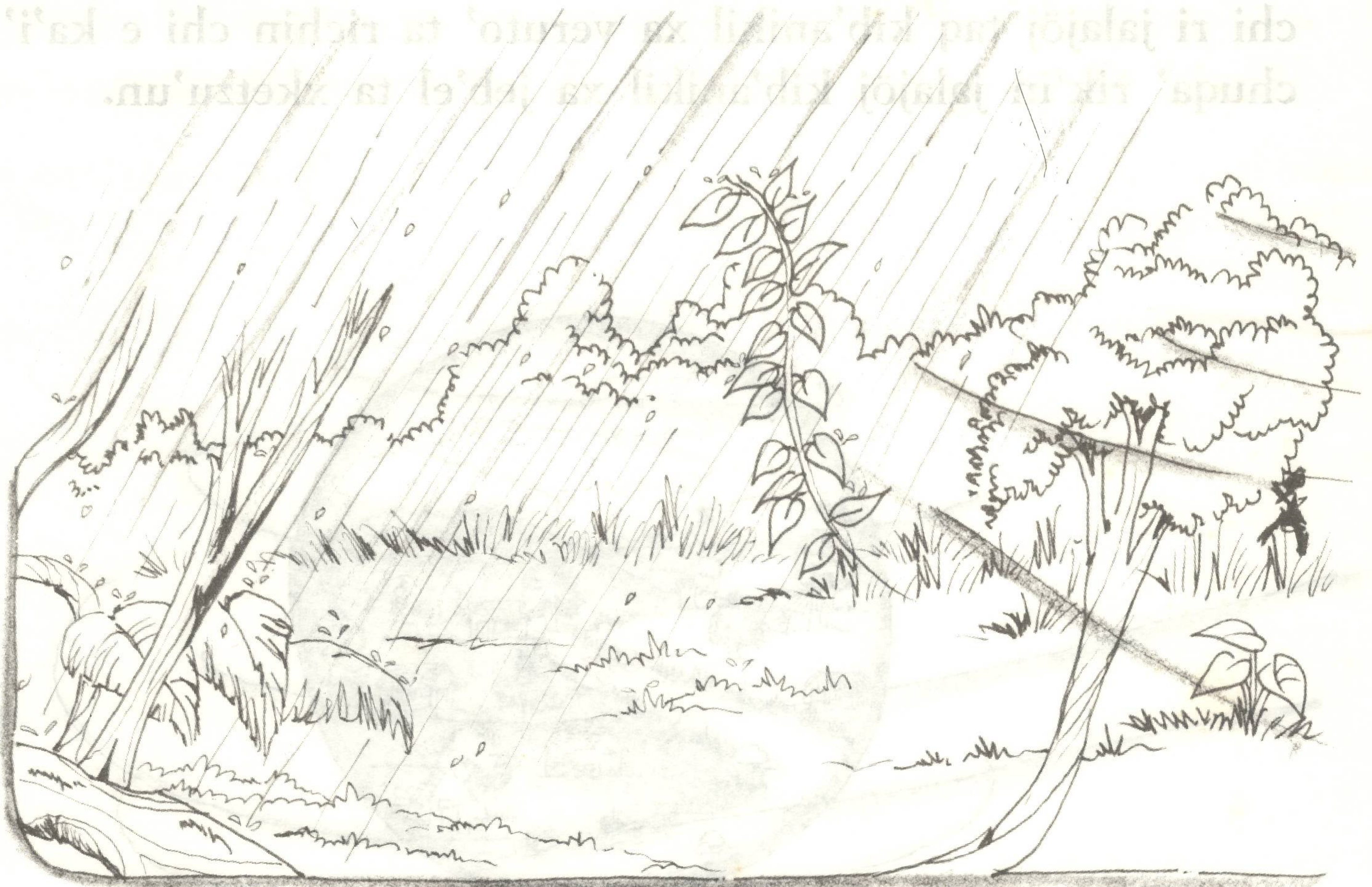
Xa roma k'a re' jantape' jub'a' yech'ayalo'n ki' jata'q chi kiwäch, roma ri' chi kijujunal ri tinamït nkib'ij chi ja ri kichin chi kijujunal ja' ri' ri nïm ruq'ij chuqa' xe ri' ri ütz. Chi rupam ri ramaj ri' man jani toqa pa kijolom chi ri loq'oläj kaq'ïq' nxupüp xekixkïn xa xe jun, chuqa' xa xe jun ch'umil uk'wayon kib'ey, chuqa' yewär xa xe pa rumujal jun ik'.

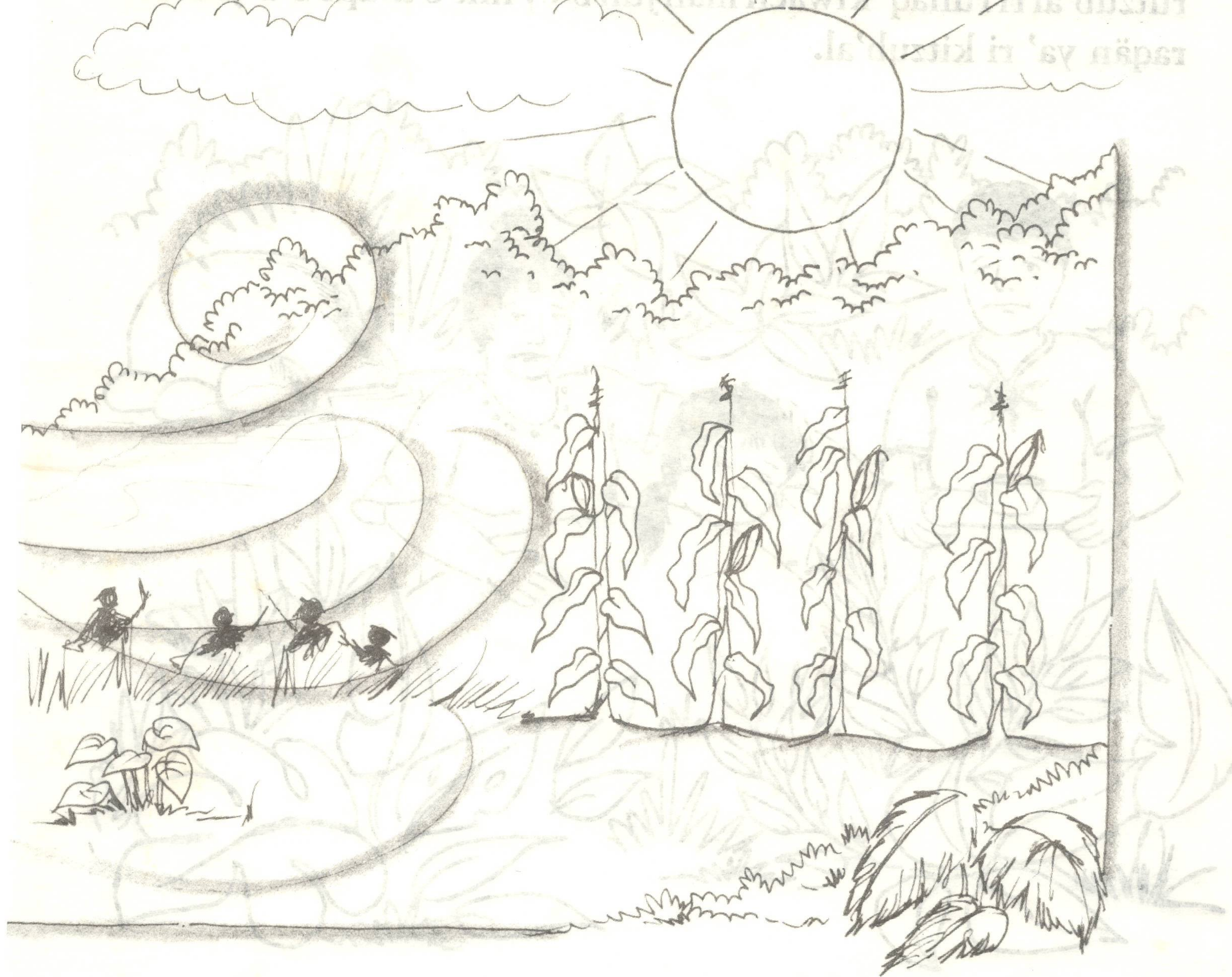

Xik'o k'ïy juna' ke ri' nkib'än, ri loq'oläj ruwach'ulew nisutin nisutin nik'o ri q'ij je', ja k'a re ka'i' tinamït re' xa xe nkitz'ët ki' pa taq kiyonil. Man jun wi nqa'x ta pa kiwi' chi ri jalajöj taq kib'anikil xa yeruto' ta richin chi e ka'i' chuqa' rik'in jalajöj kib'anikil xa jeb'el ta xketzu'un.

Xik'o ri q'ij tal ke ri' kib'anun. Noqa ri jöb' chanin nuchaqurisaj ri loq'oläj ik'owel kaq'ïq' , ke ri' noqa chïk el jun k'ak'a' q'ij... noqa ruq'ij ri tiko'n chuqa' noqaxtan el ruwäch ri ruwach'ulew, ri ka'i' tinamït tal kichajim ri oyowal, xa xe ri yenaqalo'n ki' nkilij jantape'.

Ri xtaq ak'wala' ye'aläx, yek'ïy ri e ya'öl kuqub'ab'äl taq k'u'x ri tinamït nkik'iyib'ej el ri ch'ayonïk rik'in ri kachk'ulujay, ri rutzub'al ri runaq' kiwäch man jun b'ey nik'o ta apo b'a' juk'an raqän ya' ri kitzub'al.

Taq xoqa k'a jun q'ij taq ri kiwinaq chi kijujunal ri tinamït xkïl jun itzel yab'il eqal xeyawäj qa, e k'ïy ri kan xeruqasaj jumül pa kiwarab'äl, man jun chïk yetikïr ta yeyakatäj. Jun nimaläj b'is xok pa taq kik'u'x re ka'i' setaj ch'utaq ulew re', ri' jumül xerunïm pa jun nimaläj tz'iron.

Chi kijujunal ri ch'utaq tinamït xkaq'omaj ki' rik'in utziläj ta ichaj, q'ayïs aq'om ri ye'el pa kulew chuqa' rik'in kinojib'al, man roma ta k'a ri', ri winaqi' tal e yawa': man jun achike ta ri nunimaj ta ri kiyab'il. Man roma ta ri k'ayewal kilon, re ch'utaq tinamït e k'o pan oyowal jantape'.

Taq pa juyik', jun ch'uti rijiläj ajna'oj achin ri nik'o chi ruwäch re ulew re', xrïl chi xa xe jun q'ayïs aq'om ri ntikïr yeraq'omaj re winaqi' re'. Taq xkak'axaj re tinamït re' kan yalan xekikot, xa xe k'a re kotem re' man xyalöj ta, xa roma ri rijatzul re aq'om re' nawïl xa xe chi rupam jun chi ke ri ch'utaq tinamït, ja k'a ri pan ulew kan jeb'el ütz nel re aq'om re', ruchajim ri jun chïk tinamït.

Roma ri kan e palatajnäq roma ri k'ayewal kilon ri winaqi', ri e k'amöl taq b'ey richin ri jujun tinamït xkinojij chi nkik'ül ki' pa ruwi' re tzij re'. Re moloj ri'il re' xkib'än pa jun toq'a' taq ri ch'umil kan säq yetzu'un chuqa' pa ruch'ab' rusaqil ri ik'. Chi jujunal xkik'wa'j ri utziläj taq tzyäq kichajim, chuqa' xkiya' q'ij chi ri kimujal xa xtikïr xtuküch ta ri raxröj loq'oläj ulew re'.

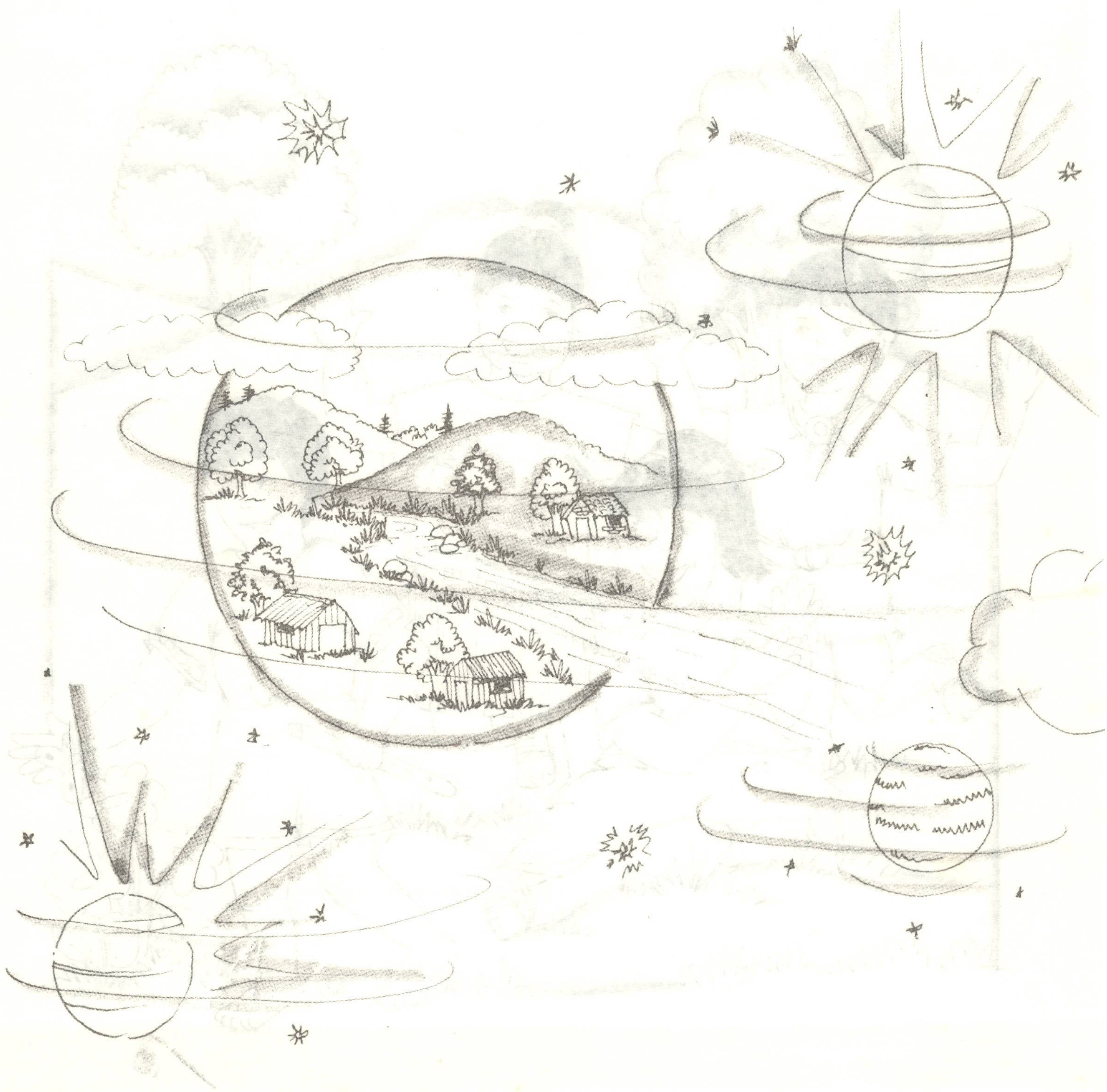

Rokik ri yetzijon xq'ax pa kiwi' utziläj k'ak'a' taq na'oj. Xq'ax chi kiwäch chi wi nkiya' ruq'ij kik'aslem ri kiwinaq; rije' nkajo' jun utziläj k'aslemal richin ri kitinamit ri chi kiwäch apo, rik'in ri janíla jun e yawa'i', re na'oj re' man jun b'ey xtikïl ta apo.

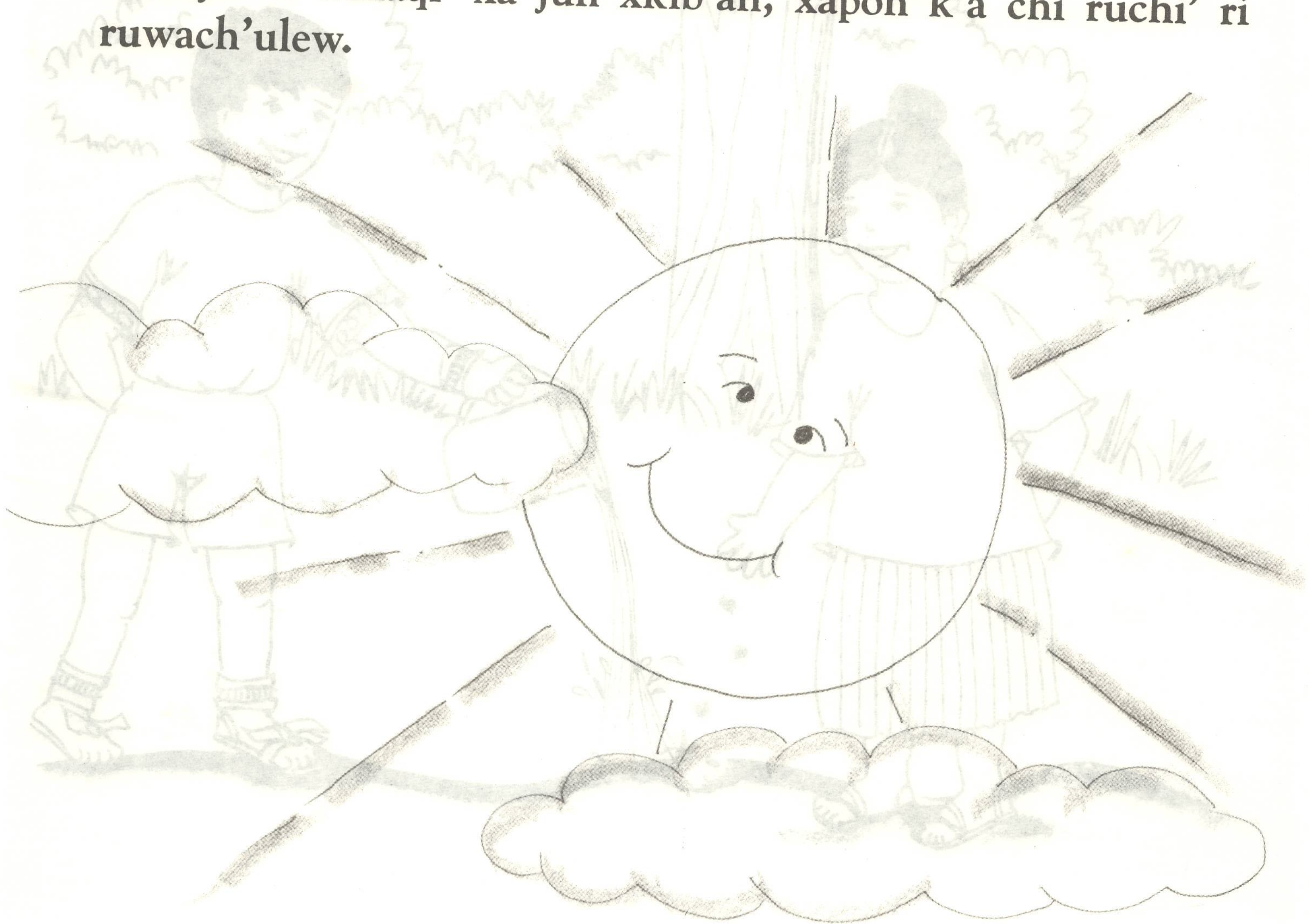
Chuqa' eqal eqal xketamaj chi xa yalan k'atzinel chi ütz naya' kiq'ij ri ch'aqa chïk winaqi', xa rajowaxik yojkoch'olo'on qi' chuqa' k'o yeqetamaj kik'in ri qachk'ulujay je': xa konojel ri winaqi' k'o jata'q na'oj ri nkik'üt chuqa' janíla k'a nketamaj; re na'oj re' xa xkerunojirisaj rik'in k'ak'a' chuqa' utziläj taq etamab'äl richin chi yeb'e'ok nimaläj taq winäq.

Taq xkitz'ët qa ri kik'aslem iwir kab'ijir yalan oyowal xkib'än xuya' k'ïx chi kichin, xkitz'ët chi xa rik'in ta k'a ri tzijonïk chuqa' ri to'onïk xtuya' chi kijujunal ri kitinamit xa xtib'ekila' utziläj taq rusolik ri kik'ayewal man rik'in ta oyowal. Ja k'a ri kalk'wa'l xa xkek'ïy k'a junam chuqa' rik'in jun tik'asäs k'aslemal.

Xa rik'in k'a re na'oj re' xkiya' chi kiwäch rujunumaxik ri kuchuq'a' richin rukanuxik rub'eyal ri kik'ayewal kilon, ke ri' k'a xekaq'omaj ri kiwinaq e yawa'. Chi rupam k'a ri ramaj ri', ri kaj wakamin achike la xub'än xoqa el juramaj ri q'ij. Ri kimujal ri winaqi' xa jun xkib'än, xapon k'a chi ruchi' ri ruwach'ulew.

Ri juley xkiya' ri kulew, ja k'a ri juley chïk man xkik'ek'ej ta ri ija'tz xkikiraj pan ulew.

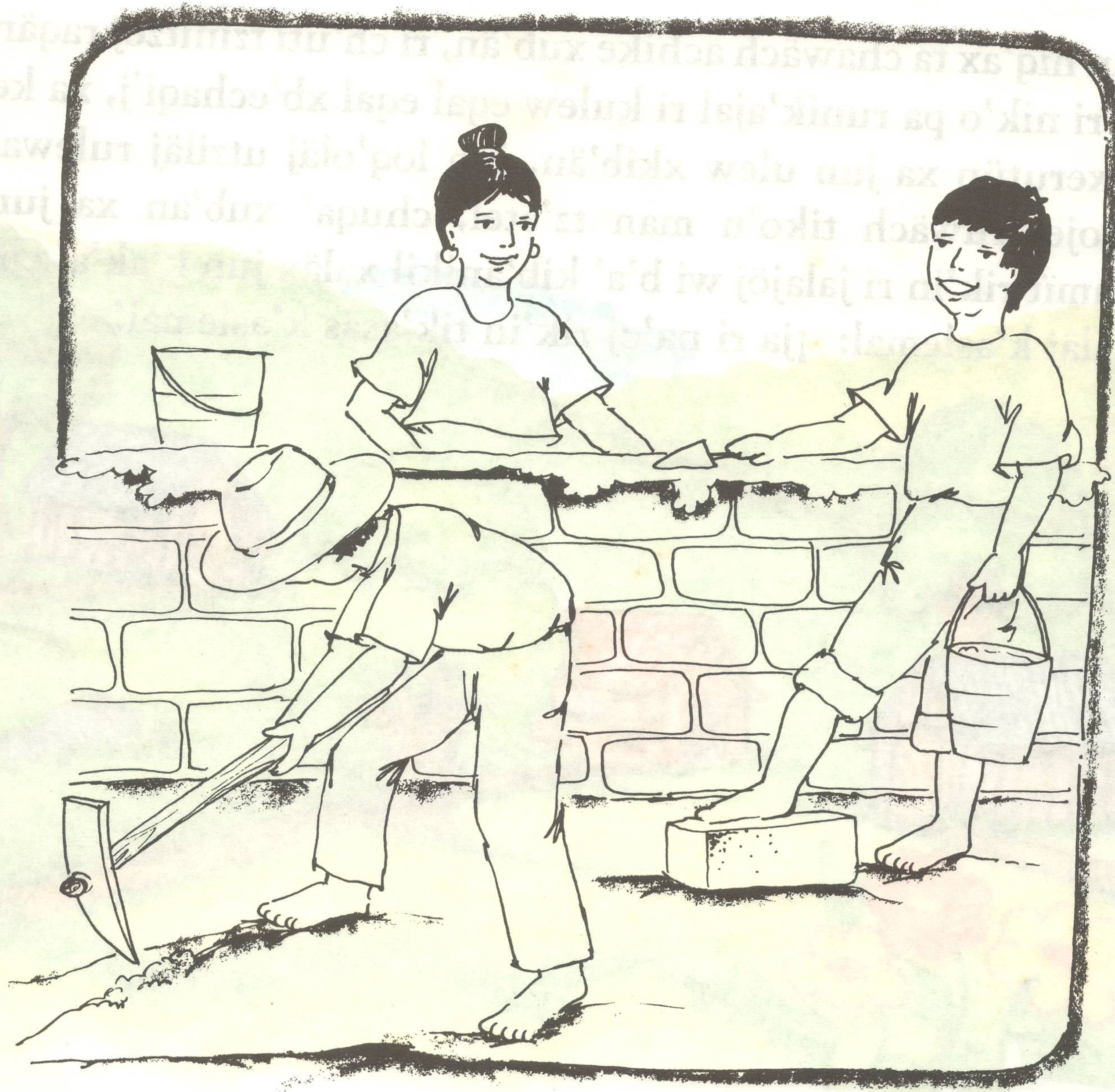
Xa pa jun aq'a', ri loq'oläj ulew pa juyik' xraxrojin pe rik'in ri q'ayïs aq'om, ja k'a ri winäq xkichäp anin chi ruwuxik richin nkiya' chi ke ri kiyawa'i'.

Ke ri' xa pa juyik' xoqa ri uxnaqil, ri winaqi' xetikïr xkiyïk ki' chuqa' man jun chïk q'axomal ta xkïl pa kik'aslem.

Xa junam, chi ka'i' tinamït ütz ütz xkiyïk ki'. K'arunaj xapon pa kijolom chi k'a k'o na ri junamil k'aslemal, chuqa' chi konojel xa jun na'oj rajowaxik ta chi xkesamäj rik'in utziläj k'aslem ri nuya' ruq'ij ri kib'anikil chi kijujunal chuqa' ri ütz ruk'waxik ri q'atb'äl tzij nb'an.

Xa chi rupam k'a ri ramaj re' xkichäp runuk'ik chïk jun b'ey ri na'oj kitunun kan iwir kab'ijir. Xa rik'in jun k'ak'a' na'oj xtikikanuj jun chïk rub'eyal ri kik'ayewal: xa xkekib'anala' tijob'äl taq jay je' richin ri kalk'wa'l, chuqa' xa xtikiya' q'ij chi ke chi xkech'ob'on xtikib'ij ri kina'oj rik'in ronojel ya'oj q'ij, chuqa' ruya'ik jun etamab'äl chi ke ri kiwinaq rik'in koch'onïk chuqa' rik'in to'oj ri'il.

Man niq'ax ta chawäch achike xub'än, ri ch'uti tzinitzöj raqän ya' ri nik'o pa runik'ajal ri kulew eqal eqal xb'echaqi'j, xa ke ri' xerutün xa jun ulew xkib'än, jun loq'oläj utziläj rulewal ronojel ruwäch tiko'n man tz'etel, chuqa' xub'än xa jun tinamït rik'in ri jalajöj wi b'a' kib'anikil xaläx jun k'ak'a' chi utziläj k'aslemal: ¡ja ri na'oj rik'in tik'asäs k'aslemal!

"La elaboración e impresión de este libro
fueron financiadas parcialmente con fondos del Préstamo BIRF-3003-GU,
"Segundo Proyecto de Educación Básica", Agosto 1994".

